

وياج

حرمت، خباثتون، شك ۽ شهبها

سنڌيڪار: خليل الرحمن شيخ

انجمن خدام القرآن سنڌ، ڪراچي.
(رجسٽرڊ)

قرآن اڪيڊمي، خيaban راحت، درخشان ڊيفنس فيز VI، ڪراچي.

فون نمبر: 5854036 - 5855219 فیکس: 5840009

اي ميل: quran@fascom.com

ويب سائيٽ: www.quranacademy.com

منسوب

انهن همت وارن مردن ۽ عورتن جي نالي
جيڪي قرآني حڪم:

وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ (ج:78)

تي عمل ڪندي ۽

قدرت طرفان کين عطا ڪيل

پنهنجن بهترين لياقتن کي ڪتب آڻيندي

باطل نظام جي خاتمي ۽ حق جي دين جي غلبي لاءِ

جان ۽ مال سان جهاد ڪري رهيا آهن.

فهرست

1. پيش لفظ
2. پاڪستان ۾ وياج ختم ڪرڻ لاءِ ڪيل ڪوششون ۽
حڪومتي ڪردار
3. ربا ڇا آهي؟
4. وياج جي حرمت - قرآني آيتن جي روشني ۾
5. وياج جي حرمت - حديثن پاڪ جي روشني ۾
6. وياج جو خيانتون
7. اعتراض ۽ جواب

پيش لفظ

24 جون 2002ع جو ڏينهن اسلامي جمهوري پاڪستان جي تاريخ جو ڪارو ڏينهن هو. ان ڏينهن پاڪستان جي سپريم ڪورٽ وياج جي حوالي سان وفاقي شرعي عدالت جي 14 نومبر 1991ع جي فيصللي کي نه رڳو ڪالعدم قرار ڏنو پر وياج جي روڪٽار جي حوالي سان ٽيهن سالن جي محنت کي بلڪل زيرو ڪري ڇڏيو. اسلام جي تعليمات مطابق عقيدن جي اعتبار سان بدترين گناهه شرڪ آهي جنهن کي الله تعاليٰ (توبه کان سواءِ) ڪڏهن به معاف نه فرمائيندو (النساء آيتون 48 ۽ 116) ۽ عمل جي اعتبار سان سخت ترين گناهه وياج جي ڏيتي ليتي آهي جنهن جي خلاف الله تعاليٰ ۽ رسول صه جي طرف کان جنگ جو اعلان آهي (البقرة: آيت 279).

سپريم ڪورٽ جو فيصلو وقت جي حڪومت جي خواهشن مطابق ۽ ان جي طرفان دٻاءُ جو نتيجو آهي. ليڪن ان کان به وڌيڪ افسوس لائق ڳالهه اها آهي ته پاڪستان جا مسلمان ۽ خاص طور ديني ۽ مذهبي ڌرين جي طرف کان ان فيصللي جي خلاف ڪو اثراتو احتجاج سامهون نه آيو.

وائي ناڪامي متاع ڪاروان جاتا رها
ڪاروان کي دل سي احساس زيان جاتا رها

سپریم ڪورٽ جي فيصلي خلاف ڪو احتجاج نه ٿيڻ ان
ڳالهه جو ثبوت آهي ته مجموعي طور اسان جي ديني غيرت مري
چڪي آهي. ان ڪري انتهائي ضروري آهي ته:

1. پاڪستان جي مسلمانن جي ديني غيرت کي بيدار
ڪيو وڃي.
2. وياج جي خلاف انهن جي دلين ۾ نفرت پيدا ڪئي
وڃي.
3. وياج جي خباثتن ۽ تباه ڪارين کان آگاه ڪيو
وڃي.
4. سپریم ڪورٽ ۾ ٻڌڻي جي دوران اثاڙيل اعتراض
جو جواب ڏنو وڃي جن ڪيترن ئي ذهنن ۾ انتشار
پيدا ڪيو آهي.

هي ڪتاب مٿين مقصدن کي سامهون رکي سهيڙيو ويو
آهي. هن ڪتاب جي تياري ۾ انجمن خدام القرآن سنڌ، ڪراچي
جي شعبي تصنيف ۽ تاليف هيٺين ڪتابن مان مدد ورتي آهي:
تفسير:

- (i) بيان القرآن از مولانا اشرف علي ٿانوي رح
- (ii) معارف القرآن از مولانا مفتي محمد شفيع رح
- (iii) تفهيم القرآن از مولانا سيد ابو الاعليٰ مودودي رح
- (iv) احسن البيان مولانا صلاح الدين يوسف.

ڪتاب:

- (i) سود جي متبادل بنياد از شيخ محمود احمد مرحوم .
- (ii) سود جو مسئلو ۽ غير سودي ماليات از محمد اڪرم خان
- (iii) پاڪستان جي معيشت مان سود جي خاتمي لاءِ اسلامي نظرياتي ڪائونسل جي رپورٽ جو خلاصو
از ڊاڪٽر تنزيل الرحمن .

(iv) اسلامي بينڪاري (انگريزي)

- از ڊاڪٽر محمد عمران اشرف عثماني
- (v) پاڪستان ۾ عالمي مالياتي ادارن جو ڪردار ۽ انهن جو
اثر و رسوخ (خطاب) از ڊاڪٽر شاهد حسن صديقي .

دعا آهي ته الله تعاليٰ اسان جي ان ڪوشش کي قبول
فرمائي ۽ اسان کي اهو ڏينهن نصيب فرمائي جڏهن اسلامي
جمهوري پاڪستان واقعي اسلامي ملڪ ٿي وڃي . آمين .

نوید احمد

اڪيڊمڪ ڊائريڪٽر

انجمن خدام القرآن سنڌ، ڪراچي .

پاڪستان ۾ وياج جي ڌيتي ليتي کي بند ڪرڻ لاءِ ڪيل ڪوششون ۽ حڪومتي ڪردار

1969:

اسلامي صلاحڪاري ڪائونسل ڀاڪا ۾ ڪوٺايل پنهنجي ڊسمبر 1969ع واري گڏجاڻي ۾ اسٽيٽ بئنڪ جي گذارش تي ملڪ ۾ رائج بئنڪاري نظام هيٺ جاري ڪيل قرضن، سيونگ سرٽيفڪيٽس، پرائز بانڊ، پوسٽل لائف انشورنس اسڪيم وغيره کي وياج وارو پترو ڪيو ۽ عالمن ۽ ماهرن تي مشتمل هڪ اهڙي ڪميٽي بنائڻ جي تجويز ڏني جيڪا وياج کان پاڪ معاشي نظام قائم ڪرڻ لاءِ تجويزون سهيڙي سگهي.

1973.

پاڪستان جي آئين جي آرٽيڪل 37 ۾ اهو ڄاڻايو ويو آهي ته ملڪ جي معاشيات کي وياج جي بنياد تي ڌيتي ليتي کان جلد ۾ جلد پاڪ ڪرڻ

رياست جي ذميواري هوندي. آئين ۾ واضح طور ڄاڻايل آهي ته 9 سالن جي عرصي ۾ ملڪ جي سموري قانوني، معاشي ۽ سماجي نظام کي اسلامي اصولن مطابق بڻايو ويندو.

:1977

صدر ضياءَ الحق 29 سيپٽمبر تي اسلامي نظرياتي ڪائونسل کي وياج کان پاڪ معيشت قائم ڪرڻ لاءِ تجويزون سهيڙڻ جو ڪم سونپيو. ڪائونسل معاشيات ۽ بئنڪاري جي ناليوارن ماهرن تي مشتمل 15 رڪنن جو هڪ پينل قائم ڪيو جنهن رات ڏينهن محنت ڪري تجويزون سهيڙيون.

:1980

25 جون 1980ع تي اسلامي نظرياتي ڪائونسل پنهنجي قطعي رپورٽ صدر ضياءَ الحق کي پيش ڪئي، مگر ان تي عمل نه ڪيو ويو. ان کان پوءِ ڊاڪٽر اسرار احمد صاحب جي ڪوششن سان ان رپورٽ کي عوام جي فائدي لاءِ شايع ڪرڻ جي اجازت ڏني وئي. ان رپورٽ جو تڻو صديقي ترست (المنظر اپارٽمينٽس، 458 گارڊن ايسٽ نزد لسٻيل چؤواڻو، ڪراچي) شايع ڪيو.

:1981

ملڪ ۾ وفاقي شرعي عدالت قائم ڪئي وئي، مگر اها پابندي لڳائي وئي ته ڏهن سالن تائين ملڪ جا مالي معاملو عدالت جي دائري کان ٻاهر رهندا.

وياج جي متبادل طور بئنڪن ۾ مارڪ اپ ۽ ٻي ايل ايس کاتن جي نالي سان هڪ نظام قائم ڪيو ويو، جن کي عالمن وياج جي هڪ صورت قرار ڏنو.

:1988

صدر ضياء الحق نفاذ شريعت آرڊيننس جي ذريعي 15 جون 1988ع تي هڪ اسلامي معاشي ڪميشن قائم ڪئي ۽ پروفيسر ڊاڪٽر احسان رشيد (ڪراچي يونيورسٽي جو اڳوڻو وائيس چانسلر) کي ان ڪميشن جو سربراھ مقرر ڪيو ويو. ان ڪميشن هڪ سال تائين ڪم ڪيو مگر بينظير ڀٽو جي حڪومت ۾ ان آرڊيننس کي اسيمبلي ۾ پيش نه ڪيو ويو ۽ اها ڪميشن به ختم ٿي وئي.

:1991

غير ملڪي قرضن کان چوٽڪارو ۽ پاڻ پرو (Self Sufficient) ٿيڻ لاءِ نواز شريف جي حڪم تي پروفيسر خورشيد احمد جي سربراهي ۾ هڪ ڪميٽي قائم ڪئي وئي، جنهن گهٽ مدت ۾ گهڻو ڪم ڪري پنهنجي رپورٽ 10 اپريل 1991ع تي پيش ڪئي.

ملڪي معيشت کي اسلامي ڍانچي ۾ پوئڻ لاءِ نواز شريف جي حڪومت 12 مئي 1991ع تي اسٽيٽ بئنڪ جي گورنر جي سربراهي ۾ هڪ ڪميشن قائم ڪئي. ان ڪميشن گهڻو ڪم ڪيو مگر بينظير ڀٽو جي حڪومت جي ٻي دور ۾ ان ڪميشن جو ڪم تعطل جو شڪار ٿي ويو.

نواز شريف پنهنجي حڪومت جي پهرين دور ۾ مولانا عبدالستار خان نيازي جي اڳواڻي ۾ هڪ ڪميٽي کي وياج کان پاڪ معيشت لاءِ تجويزون سهيڙڻ جو ڪم سونپيو. ان ڪميٽي به پنهنجون سهيڙيل تجويزون پيش ڪيون.

14 نومبر 1991ع تي وفاقي شرعي عدالت جسٽس تنزيل الرحمٰن جي سربراهي ۾ ڊگهي ٻڌڻي کان پوءِ بئنڪ انٽريسٽ (Bank Interest) کي رٿا قرار ڏنو ۽ حڪومت کي ڇهن مهينن جي مهلت ڏني ته جيئن اها ملڪي معيشت کي وياج کان پاڪ ڪري. عدالت ۾ ٻڌڻي (Hearing) دوران ملڪي معيشت جا مشهور ماھر، وڪيل ۽ عالم پيش ٿيا.

نواز شريف جي حڪومت وفاقي شرعي عدالت جي فيصلي جي خلاف سپريم ڪورٽ ۾ اپيل داخل ڪئي ۽ اڳين اٺن سالن تائين ان اپيل جي ٻڌڻي نه ٿي سگهي. نتيجي ۾ معاملو تعطل جو شڪار ٿي ويو.

1999:

سپريم ڪورٽ جي شريعت اپيليت بئنچ 1991ع واري وفاقي شرعي عدالت جي فيصلي جي خلاف داخل ڪيل حڪومتي اپيل جي ٻڌڻي ڪئي. 23 ڊسمبر 1991ع تي حڪومت جي اپيل مسترد ڪندي وفاقي شرعي عدالت جي فيصلي جي پٺڀرائي ڪئي ۽ حڪومت کي وياج جي خاتمي لاءِ 30 جون 2001ع تائين مهلت ڏني. حڪومت رازداري سان ان فيصلي جي خلاف هڪ سرڪاري بئنڪ يو بي ايل جي ذريعي نظر ثاني جي اپيل داخل ڪئي.

2001:

جون ۾ حڪومت يو بي ايل جي ذريعي سپريم ڪورٽ کان وياج واري معيشت جي خاتمي جي لاءِ وڌيڪ مهلت گهري ۽ سپريم ڪورٽ حڪومت کي وڌيڪ هڪ سال جي مهلت ڏئي ڇڏي.

2002:

مئي مهيني جي شروعات ۾ ايڊووڪيٽ جنرل آف پاڪستان حڪومت جي ان موقف جو اظهار ڪيو ته هاڻي حڪومت اهڙن عالمن جي رابين مان فائدو وٺندي جيڪي بئنڪ انٽريسٽ کي ربا نٿا سمجهن. ڊاڪٽر اسرار احمد صاحب ان موقف تي هڪ اخباري اشتهار جي ذريعي هيٺين ردعمل جو اظهار ڪيو.

”هڪ طرف ڀارتي فوجون اسان جي سرحدن تي بيٺل آهن ۽ ٻي تائي سان حملي جي حڪم جو انتظار ڪري رهيون آهن، ۽ ٻي طرف اسان جي حڪومت الله تعاليٰ ۽ رسول صه سان لڙائي کي جاري رکڻ لاءِ نيون چالون سوچي رهي آهي.“

پاڪستان جي ديني ۽ مذهبي قيادت

ايڊووڪيٽ جنرل آف پاڪستان جي ان بيان جو سنجيدگي سان نوٽيس وٺي ته:

”پهريائين وياح جي مهمل جي سلسلي ۾ نظرثاني جي اپيل تي زور ڏنو ويندو ۽ اهڙن ”عالمن“ جي رايي مان فائدو کنيو ويندو جيڪي ’بئنڪ جي وياح کي “ربا“ نٿا سمجهن ۽ ٻيو ته ڪجهه اهڙن مسلمان ملڪن جي مثالن مان رهنمائي حاصل ڪئي ويندي جتي غير وياح سان گڏ وياح جي بنياد تي بئنڪنگ به جاري آهي.“

۽ حڪومت کان زوردار گهر ڪري ته 30 جون کان اڳ سپريم ڪورٽ جي فيصلي تي عمل کي يقيني بڻايو وڃي!!
واضح هجي ته ان موقعي تي عالم ۽ مشائخ ۽ ديني ۽ مذهبي جماعتن جي خاموشي تي سندن مٿان سورة مائده جي آيت 63 جا اهي لفظ پورا نه ڪي ايندا ته: ”

لَوْ لَا يَنْهَاهُمُ الرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَنْبِيَاءُ عَنْ قَوْلِهِمُ الْإِثْمَ وَأَكْلِهِمُ الشَّحْتَ

”چون ٿا روڪين انهن کي انهن جا مشائخ ۽ عالم گناهه جي ڳالهه چوڻ ۽ حرام ڪاڻڻ کان.“

بدقسمتي سان ملڪ جي ديني ۽ مذهبي قيادت ڊاڪٽر صاحب جي اپيل تي ڪوبه ڌيان نه ڏنو ۽ حڪومت اڳين اڀاءُ واسطي عالمي سطح جي مشهور ديني عالم ۽ فقهه جي ماهر جسٽس تقى عثمانى صاحب کي ڪنهن سبب ڄاڻائڻ کان سواءِ عهدي تان سبڪدوش ڪيو ۽ هن جي جاءِ تي ٻن غير مشهور ماڻهن کي سپريم ڪورٽ جي شريعت اپيليت بئنچ جو جج مقرر ڪيو.

6 جون کان سپريم ڪورٽ جي شريعت اپيليت بئنچ يو بي ايل جي طرفان دائر ڪيل نظرثاني جي اپيل جي ٻڌڻي شروع ڪئي. سپريم ڪورٽ جي قاعدن مطابق ڪنهن فيصلي جي خلاف نظرثاني جي اپيل جي ٻڌڻي اهائي بئنچ ڪري سگهي ٿي جنهن اهو فيصلو ڏنو هجي. مگر ڪيس جي ٻڌڻي هڪ اهڙي بئنچ هلائي جيڪا ان لاءِ مجاز نه هئي. ديني جماعتن

جي وڪيلن پهرين ڏينهن بئنچ جي جوڙجڪ جي حوالي سان اهو اعتراض اٿاريو ۽ عدالت کان اها گهر به ڪئي ته ٻڌڻي کان پهريائين اها انهن مڙني ڌرين کي نوٽيس ڏي، جيڪي ان کان اڳ ان معاملي ۾ ڌريون رهيون آهن. عدالت جواب ڏنو ته پهريائين اپيل جو ٻڌڻ لائق هئڻ جو جائزو وٺندي ۽ پوءِ ٻڌڻي شروع ڪندي مگر ائين نه ڪيو ويو.

ٻڌڻي جي دؤران سرڪاري وڪيلن وفاقي شرعي عدالت جي فيصلي جي خلاف ڪجهه نوان نُڪتا ڪيا. عدل جي تقاضا هئي ته انهن نُڪتن جا جواب تيار ڪرڻ ۽ پوءِ تفصيلي ٻڌڻي جي لاءِ عدالت عالمن ۽ ديني جماعتن جي وڪيلن کي وقت ڏئي ها مگر عدالت تڪڙو کان ڪم وٺندي شرعي عدالت جي تاريخي فيصلي کي ڪالعدم قرار ڏئي ڇڏيو.

إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ!

ربا ڇا آهي؟

قرآن ڪريم ۾ الله تعاليٰ جو حڪم آهي:

”وَإِنْ تُبْتِغُوا فَلَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ“

ترجمو: ”۽ جيڪڏهن توهان (وياج کان) مڙي وڃو ته توهان جي لاءِ آهي توهان جو اصلي مال (Principal).“

نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جو قول آهي:

”كُلُّ قَرْضٍ جَرَّ مَنَفَعَةً فَهُوَ رِبَا“

قرض تي حاصل ڪيل اضافو ربا آهي.
(الجامع الصغير حوالو معارف القرآن)

ان قرآني آيت ۽ نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جي قول جي روشني ۾ فقهيون ربا جي وصف هيٺين ريت بيان ڪئي آهي:

”هُوَ الْقَرْضُ الْمَشْرُوطُ فِيهِ الْآجَلُ وَزِيَادَةُ مَالٍ عَلَى الْمُسْتَقْرِضِ“

اهڙو قرض جيڪو ڪنهن مدت جي لاءِ ان شرط تي ڏنو وڃي ته قرض ڪٽندڙ هن کي اصلي مال ۾ اضافي سان گڏ ادا ڪندو. (احڪام القرآن، ليکڪ امام حضاص)

وياج جي حرمت قرآني آيتن جي روشني ۾

- 1- سورة الروم آيت: 39، 6 نبوي صه ۾ نازل ٿي .
وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ رَبٍّ لَا يَرْبُوا فِي أَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُوا عِنْدَ اللَّهِ ع
وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ زَكَاةٍ تُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُضَعِفُونَ ○
توهان جيڪو مال ڏيو ٿا وياج تي ته وڌندو رهي مائهن جي مال ۾،
سو اهو نٿو وڌي الله وٽ ۽ جيڪو ڏيو ٿا زڪوات جي طور تي ته جيئن الله
جي رضا حاصل ڪيو ته اهڙا مال وڌندا رهندا.

- 2- سورة آل عمران آيت: 130، 131، 3 هجري ۾ نازل ٿي .
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ مَضَعًا مَضَعَةً وَاتَّقُوا اللَّهَ
لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ○ وَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ○
اي ايمان وارو، نه کائو وياج وڌندڙ ڇڙهندڙ ۽ الله جي نافرماني کان
بچو ته جيئن توهان ڪامياب ٿي سگهو. بچو ان باهه کان جيڪا تيار ڪئي
وئي آهي، ڪافرن جي لاءِ.

3- سورة النساء آيتون 160 - 161، 5 هجري یر نازل ٿيون.

فَبُظِّلِم مِّنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَمًا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٌ أُحِلَّت لَّهُمْ
وَبِصَدِّ هُمْ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ كَثِيرًا ۖ وَأَخْذِهِمُ الرِّبَا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ وَأَكْلِهِمْ
أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ ۖ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ۝

بس يهود جي ظلم سبب اسان انهن تي پاڪيزه شيون حرام ڪيون
جيڪي پهريائين انهن تي حلال هيون.

4- سورة البقره آيتون 275-276، 9 هجري یر نازل ٿيون.

الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ
مِنَ الْمَسِّ ۖ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا ۖ وَأَحَلَّ اللَّهُ
الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا ۖ فَمَن جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّهِ فَانتَهُى فَلَهُ مَا سَلَفَ ۖ
وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ ۖ وَمَن عَادَ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ۝
يَمْحَقِ اللَّهُ الرِّبَا وَيُزِيلُ الصَّدَقَاتِ ۖ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ ۝

ترجمو: ”جيڪي ماڻهو وياج ڪائن ٿا، اهي نه اٿندا (قيامت جي ڏينهن) مگر
جيئن اٿندو آهي اهو شخص جنهن جا حواس ڇٽ ڪيا هجن شيطان (جن)
جنڊڙ سان. اهو ان ڪري جو انهن چيو ته واپار به ائين آهي، جيئن وياج
رڻ، ۽ حلال ڪيو الله واپار کي ۽ حرام ڪيو وياج کي. پوءِ جنهن کي
پهتي نصيحت پنهنجي رب جي ۽ جهلجي ويو ته ان لاءِ آهي جيڪي اڳ ۾
ٿي چڪو ۽ ان جو حڪم الله جي اختيار آهي ۽ جيڪو وري وياج وٺندو ته
پوءِ اهي ئي دوزخ وارا آهن، اهي ان ۾ هميشه رهندا. مٽي ٿو الله وياج کي
۽ وڌائي ٿو خيرات کي. ۽ الله نه ٿو پسند ڪري ڪنهن نا شڪر گذار
گنهگار کي.“

5- سورة البقره آيتون 278-281، 9 هجري یر نازل ٿيون.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ ۝
فَإِن لَّمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِخَرْبٍ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ ۖ وَإِن تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُءُوسُ

أَمَّا لَكُمْ ۖ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ ۝ وَإِنْ كَانَ دُونَ عَشْرَةٍ فَنظِرَةٌ
إِلَىٰ مِيسِرَةٍ ۚ وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ۝ وَاتَّقُوا يَوْمًا
تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ۝

ترجمو: ”اي ايمان وارو ڊڄو الله کان ۽ ڇڏي ڏيو جيڪي رهجي ويو آهي
وياج مان جيڪڏهن اوهان کي يقين آهي. پوءِ جيڪڏهن (اٺين) نه ٿا ڪريو
ته پوءِ تيار ٿيو الله ۽ ان جي رسول سان وڙهڻ لاءِ ۽ جيڪڏهن توبه ڪريو ته
اوهان لاءِ اصل مال جي موڙي آهي نه اوهين ڪنهن تي ظلم ڪريو ۽ نه
اوهان تي ظلم ڪيو وڃي. ۽ جيڪڏهن هڪ شخص آهي تنگي وارو ته
معلت ڏيڻ گهرجي آسودگي ٿيڻ تائين ۽ جيڪڏهن بخشي ڇڏيو ته اوهان لاءِ
چڱو آهي جيڪڏهن اوهان کي سمجهه آهي. ۽ ڊڄندا رهو ان ڏينهن کان
جنهن ۾ موتايا ويندو الله ڏانهن پوءِ پورو ملندو هر هڪ ماڻهو کي جيڪي
هن ڪمايو ۽ انهن تي ظلم نه ڪيو ويندو.“

وياج جي حرمت حديثن پاڪ جي روشني ۾

1- عَنْ جَابِرٍ، قَالَ لَعَنَ رَسُولُ اللَّهِ أَكْلَ الرِّبَا وَمُؤْكَلَهُ وَكَاتِبَهُ وَشَاهِدَهُ
وَقَالَ هُمْ سَوَاءٌ (مسلم)

حضرت جابر رضه کان روايت آهي، چون ٿا ته رسول الله صه لعنت
ڪئي وياج وٺندڙ ۽ کائيندڙ ۽ ڪارائيندڙ تي ۽ ان جي لکڻ واري تي، ۽ ان
جي شاهدن تي ۽ پاڻ سڳورن صه جن فرمايو (گناهه جي شرڪت ۾) اهي سڀ
برابر آهن.

2 - عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ [ؓ] قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ^ﷺ الرِّبَا سَبْعُونَ حُزْبًا يَسْرُهَا أَنْ يُنْكَحَ الرَّجُلُ أُمَّهُ (ابن ماجه)

حضرت ابو هريره رضه کان روایت آهي چون ٿا الله جي رسول صه فرمايو وياج خوري جي گناه جا ستر حصا آهن انهن ۾ ادنيٰ ۽ معمولي اهڙو آهي جيئن پنهنجي ماءُ سان منهن ڪارو ڪرڻ.

3 - عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَنْظَلَةَ [ؓ] قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ^ﷺ دِرْهَمٌ رِبًا يَأْكُلُهُ الرَّجُلُ وَهُوَ يَغْلَمُ أَشَدَّ مِنْ سِتَةِ وَثَلَيْتِينَ زِينَةً (مسند احمد)

حضرت عبدالله بن حنظله چون ٿا ته رسول الله صلي الله عليه وسلم فرمايو ته وياج جو هڪ درهم، جنهن کي ماڻهو ڄاڻي وائي ڪائي ٿو چٽيه پيرا زنا کان وڌيڪ گناه رکي ٿو.

4 - عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ [ؓ] قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ^ﷺ "اجْتَنِبُوا السَّبْعَ الْمُؤْبِقَاتِ" قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَاهُنَّ؟ قَالَ "الشِّرْكُ بِاللَّهِ" وَالسَّخَرُ وَقَتْلُ النَّفْسِ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَكْلُ الرِّبَا وَأَكْلُ مَالِ الْيَتِيمِ وَالنَّوَكَالِ يَوْمَ الرِّخْفِ وَقَذْفُ الْمُخَضَّنَاتِ الْغَافِلَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ (مسلم)

حضرت ابو هريره رضه کان روایت آهي چون ٿا الله جي رسول صه فرمايو ست مهلڪ ۽ تباه ڪندڙ گناهن کان بچو. انهن ۾ ڇا ڪئي يا رسول الله صه اهي ڪهڙا ست گناه آهن؟ اوهان صه ارشاد فرمايو الله سان گڏ ڪنهن کي شريڪ ڪرڻ ۽ جادو ڪرڻ ۽ ڪنهن کي ناحق قتل ڪرڻ ۽ وياج ڪاڻڻ ۽ يتيم جو مال ڪاڻڻ ۽ پنهنجي جان بچائڻ لاءِ جهاد ۾ اسلامي لشڪر جو ساٿ ڇڏي ڀڄي وڃڻ ۽ الله جي پاڪ دامن ٻانهين تي زنا جو الزام لڳائڻ.

- 5 - عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَتَيْتُ لَيْلَةَ أُسْرَى بَنِي عَلَى قَوْمٍ يُطُونُهُمْ
كَأَلْيُسُوتٍ فِيهَا الْحَيَّاتُ تُرَى مِنْ خَارِجٍ يُطُونُهُمْ فَقُلْتُ مَنْ هَؤُلَاءِ يَا
جَبْرِئِيلُ؟ قَالَ هَؤُلَاءِ أَكَلَةُ الرَّبِّوَا (ابن ماجه)

حضرت ابو هريره رضه کان روايت آهي، چون ٿا ته الله جي رسول
صه فرمايو معراج جي رات منهنجو گذر هڪ اهڙي گروهه تي ٿيو جن جا
پيت گهرن وانگر هئا، انهن ۾ نانگ ڀريل آهن جيڪي ٻاهران نظر اچن ٿا.
مان پڇيو جبرائيل هي ڪهڙا ماڻهو آهن؟ انهن ٻڌايو، اهي وياج خور ماڻهو
آهن.

- 6 - عَنْ سُمْرَةَ بِنِ جُنْدُبٍ قَالَ قَالَ نَبِيُّ اللَّهِ ﷺ لَيْلَةَ أُسْرَى بَنِي رَجُلًا يُسْبَحُ
فِي نَهْرٍ وَيُلْقِمُ الْجَحَارَةَ فَسَأَلْتُ مَا هَذَا! فَقِيلَ لِي أَكَلُ الرَّبِّوَا (مسند احمد)

حضرت سمره بن جندب رضه کان روايت آهي چون ٿا الله جي نبي
صه فرمايو معراج جي رات مان ڏٺو هڪ شخص دريا ۾ تري رهيو آهي ۽
هن کي پٿرن سان ماريو وڃي پيو. مان پڇيو هي ڇا آهي! مون کي ٻڌايو
ويو هي وياج کائڻ وارو آهي.

- 7 - عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِنَّ الرَّبِّوَا وَإِنْ كَثُرَ فَإِنَّ عَاقِبَتَهُ تَصِيرُ
إِلَى قَلٍ (ابن ماجه ، مسند احمد)

حضرت عبدالله بن مسعود رضه کان روايت آهي، چون ٿا رسول الله
صه فرمايو وياج جيتوڻيڪ ڪيترو ئي زياده ٿي وڃي مگر ان جو آخري
انجام قلت ۽ گهٽتائي آهي.

8 - عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ لَيَّا تَيْنَ عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ لَا يَبْقَى أَحَدٌ إِلَّا اِكْتَلَّ الرِّبَا فَإِنْ لَمْ يَأْكُلْهُ أَصَابَهُ مِنْ غُبَارِهِ (ابن ماجه)

حضرت ابو هريره رضه کان روايت آهي الله جي رسول صه فرمايو ته يقيناً ماڻهن تي هڪ اهڙو زمانو ايندو ته ڪو به نه بچندو مگر هو وياج کائڻ وارو هوندو جيڪو پاڻ وياج نه کائيندو هوندو ته ان جي مٿي جي دڙ ضرور هن جي اندر پهچندي.

وياج جون خباثتون

جڏهن وياج کي سيڙ پڪاري جي بنياد طور قبول ڪيو وڃي ته ان جون خباثتون ايترن طرفن کان ظاهر ٿينديون آهن ۽ اهڙي طرح انسان جي خوشحالي تي حملو ڪنديون آهن ته ان جو انتهائي مختصر ذڪر به ” فَأَذْنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ “ جو مفهوم سمجهاڻ لاءِ ڪافي آهي. هيٺ وياج جي تباهه ڪارين جو هڪ مجموعي جائزو پيش ڪيو وڃي ٿو.

1- محنت جي ناقدري - سرمايي جي برتري

دنيا ۾ هر ڪم لاءِ محنت ۽ سرمايو لڳائڻو پئي ٿو چاهي ان ڪم جو تعلق صنعت ۽ حرفت سان هجي يا زراعت ۽ تجارت سان ڪو به اهڙو ڪم نه آهي جنهن ۾ نقصان جو خطرو نه هجي. مگر سرمائيدار وياج جي سبب هميشه هڪ لازمي اضافي جو حقدار هوندو آهي ۽ هن کي ڪنهن به نقصان جو خطرو نه هوندو آهي. انساني محنت ضايع به ٿي وڃي تڏهن به سرمائيدار پنهنجو وياج چڱي تي تيار نه هوندو آهي. اها صورتحال عقل، منطق ۽ اخلاقيات يعني هر اعتبار کان غير منصفائي آهي.

2- تهذيب ۽ تمدن جو قتل:-

وياج جي نظام جو عملي طريقو اصل ۾ انسانيت تي سرمايي جي ترجيح کي قبول ڪرڻ جو اعلان آهي. اهو ئي سبب آهي ته نئين تهذيب ۾

شرافت، همدردی، حلال رزق ۽ انسان جي قيمت ڪرندي وڃي ٿي ۽ لالچ، حرص، لت مار ۽ فراڊ سڀ کان اثرائتا ۽ تازہ جذبا بڻجي رهيا آهن. ڪڏهن ڪڏهن وياڄ تي قرض وٺندڙ جي سموري ڪمائي، وسيلا ايستائين ته گهر ۽ گهر ۾ موجود زندگي جي ضرورتن تي به قبضو ڪيو ويندو آهي. صورتحال ايتري سنگين ٿي ويندي آهي ته انسان جو آپگهات تي ۽ پنهنجن بک کان روئيندڙ ٻارن کي پنهنجن هٿن سان قتل ڪرڻ تي مجبور ٿي وڃي ٿو. چاهي ضرورتمند بيماري، بک کان تڙپي رهيو هجي يا بيروزگار پنهنجي زندگي مان بيزار هجي وياڄ کائيندڙ جي سنگدلي جي اها حالت هوندي آهي ته هن کي رڳو پنهنجي نفعي سان مطلب هوندو آهي.

3- بئي جي ڪمائي تي هڪ هٿي:

وياڄ کائيندڙ رڳو مال ڏئي ڪنهن محنت ۽ مشقت کانسواءِ ٻين جي ڪمائي جي هڪ غالب حصي ۾ شريڪ ٿي وڃي ٿو. هن جو سرمايو محفوظ هئڻ سان گڏ وڌندو به رهي ٿو، جڏهن ته قرضي کي ملندڙ نفعو ڪڏهن ڪڏهن ڊگهي مدت (Long Term Period) ۾ وياڄ جي ادائگي جي نظر تي وڃي ٿو.

4- خود غرضي ۽ مفاد پرستي:-

وياڄ کائيندڙ کي جيئن ته هڪ مقرر ڪيل شرح تي وياڄ ملي ٿو. ان ڪري هن کي ڪاروبار جي ترقي يا مندي سان ڪا به دلچسپي نه هوندي آهي. هو تمام خود غرضي سان رڳو پنهنجي مال تي نظر رکندو آهي. اگر ڪڏهن مارڪيٽ ۾ لات جو خطرو هوندو آهي ته هڪدم پنهنجو مال ڪڍي وٺندو آهي ۽ سرمايي جي گهٽتائي سبب پيداواري عمل تي خراب اثر پوندا آهن. وياڄ کائيندڙ جي خودغرضي جي اها انتها آهي ته هن کي ملڪي ۽ قومي مفادن تي به ذاتي مفاد پيارا هوندا آهن. پاڪستان تي هن وقت پرڏيهي قرض 40 ارب ڊالرز تائين پهچي چڪو آهي ۽ ڪجهه پاڪستانين جي غير ملڪي بئنڪن ۾ جمع ٿيل رقم 100 ارب ڊالرز کان وڌيڪ آهي. مسلم ملڪن تي ڪل پرڏيهي قرض هن وقت 700 ارب ڊالرز آهن جڏهن ته

مسلم ملڪن جي امير شخصن جو 1000 ارب ڊالرز کان وڌيڪ سرمايو مغربي بئنڪن ۾ رکيل آهي.

5- وياج تي قرض - نقصان جو ڪارڻ:

دنيا جو ڪو به ڪاروبار اهڙو نه آهي جنهن ۾ خطرا نه آهن. ليڪن ڪنهن ڪاروبار جي لاءِ وياج تي قرض وٺڻ پنهنجي اندر هڪ تمام وڏو ڪاروباري خطرو آهي جنهن ۾ لازمي طور هڪ مقرر شرح تي وياج ادا ڪرڻو هوندو آهي، چاهي ڪاروبار ۾ منافعو ٿئي يا نه.

6- ناجائز منافعِي خوري:

وياج تي قرض وٺي ٿيندڙ ڪاروبار ۾ نه رڳو وياج پر ان جي سبب پيدا ٿيندڙ ٻين خطرن (Risks) ۽ ادائگين (Payments) جي لاءِ وسيلو مهيا ڪرڻ کي نظر ۾ رکندي منفعي جي شرح کي وڌيڪ رکيو ويندو آهي. ان مان اهڙن ماڻهن جيڪي ان قسم جو ڪاروبار پنهنجي سرمائي سان ڪن ٿا، حد کان وڌيڪ منافعو ڪماڻ جو موقعو مهيا اچي ويندو آهي.

7- مهانگائي ۾ اضافو:

شين جي قيمت جو ڪاٿو لڳائڻ وقت ٻين خرچن سان گڏ وياج جي ادائگي ۽ وياج جي سبب ٻين خطرن (Risks) جي پيش بندي جي لاءِ حد کان وڌيڪ منافعو به شامل ڪيو ويندو آهي جنهن سان شين جي مجموعي قيمت ۾ اضافو ٿيندو آهي. جيڪڏهن شين جي تياري جي لاءِ ڪچو مال مهيا ڪندڙ، شيون تيار ڪندڙ، شين کي مارڪيٽ ۾ مهيا ڪندڙ ۽ شين کي مارڪيٽ ۾ وڪرو ڪندڙ، سڀ وياج جي قرضن تي پنهنجو پنهنجو ڪم ڪري رهيا هجن ته اندازو ڪري سگهجي ٿو ته هر سطح تي وياج جي سبب شين جي قيمت ۾ ڪيتري قدر اضافو ٿيندو. مثال طور ڊسمبر 1988ع ۾ پاڪستان عالمي مالياتي ادارن سان گڏ Structural Adjustment Program جو ٺاه ڪيو. ان جي سبب وياج جي قرضن ۽ وياج جي ادائگين ۾ زبردست اضافو ٿيو ۽ نتيجي ۾ قيمتن ۾ 500 کان 700 پيرا اضافو ٿيو.

8- شين جي ڪرائي ۾ اضافو:-

وياج جي سبب هر شي جي ڪرائي ۾ اضافو ٿئي ٿو، پوءِ اهو دوڪان، مشينري، ڪارخانو يا چرپر جا ذريعا هجن، ڇاڪاڻ ته انهن سڀني ماليات ۾ وياج شامل هوندو آهي. ان کان علاوه پيج ڊاهر (Wear & Tear) جي خرچ (Depreciation) سان گڏ ڪرائي جي ذريعي به منفعي جي سطح کي وڌيڪ بلند رکڻ جي بنياد مهيا ٿي وڃي ٿي.

9- پورهيتن جو استحصال:

منفعي کي بلند رکڻ جي اپائن مان هڪ مزدور کي انهن جو پورو معاوضو نه ڏيڻ به آهي. وياج ۽ ان جي سبب پيش ايندڙ ٻين خطرن جي پيش بندي جي لاءِ ڪاروبار جا اڪثر وسيلا استعمال ٿي وڃن ٿا. نتيجن ۾ مزدورن کي انهن جي محنت جي مناسبت سان معاوضي جي ادائينگي نٿي ڪئي وڃي. مزدورن ۾ گهٽتائي (Downsizing) ۽ پگهارن ۾ گهٽتائي (Cut Short) جو بنيادي سبب اهو هوندو آهي.

10- بيروزگاري ۾ اضافو:

ويهين صدي جي مشهور ماهر معاشيات پروفيسر ڪينز (Keynes) عالمي سطح تي اهو ثابت ڪيو آهي ته وياج جي خاتمي کان سواءِ بيروزگاري جو خاتمو نا ممڪن آهي. وياج سرمايي جي پيداوار (Productivity) کي بري طرح متاثر ڪري ٿو. وياج ۽ ان سبب پيش ايندڙ ٻين خطرن جي پيش بندي جي لاءِ گهٽ ۾ گهٽ افرادي قوت کي وڌيڪ کان وڌيڪ منفعي جي حاصلات جي لاءِ استعمال ڪيو ويندو آهي جنهن سان بيروزگاري پيدا ٿئي ٿي. بيروزگار فرد جيڪي روزگار ۾ لڳائڻ جا خواهشمند هوندا آهن، انهن کي روزي نٿي ملي سگهي. انهن مان هر هڪ ۾ بهرميو حاصل ڪري ننڍو ڪاروبار ڪرڻ جي اهليت نه هوندي آهي يا ننڍي ڪاروبار ۾ وياج جي استحصالِي بار کي سهڻ جي سگهه نه هوندي آهي. پوءِ ننڍي ڪاروبار جي لاءِ سرمائي دار به قرض ڏيڻ تي راضي نه ٿيندو آهي.

11- شين جي گهرج (Demand) ۾ گهٽتائي:

وياج جي سبب قيمتن ۾ اضافو ٿيندو آهي ۽ شين جي گهرج ايتري نه هوندي آهي جيتري قيمتن کي صحيح سطح تي برقرار رکڻ سان ممڪن هوندي آهي. اهڙي طرح گهرج (Demand) ۽ رسد (Supply) جو توازن برقرار نٿو رهي ۽ منڊي جي زوال (Market Decline) جو خطرو هر وقت موجود رهندو آهي.

12- بچتن ۽ سيڙپڪاري تي منفي اثر:

سيڙپڪاري جو دارومدار بچتن تي آهي. وياج بچتن تي سڌو سنئون اثر انداز ٿيندو آهي. وياج جي سبب قيمتن ۾ ٿيندڙ اضافو ماڻهن جي خريد جي سگهه (Purchasing Power) کي متاثر ڪري ٿو جنهن سان بچتن جي شرح ۾ گهٽتائي اچي ٿي. ان ڪري پاڪستان ۾ 1965ع ۾ وياج جي شرح پنج سيڪڙو ۽ بچتن جي شرح 13 سيڪڙو هئي. ان جي ابتڙ 1985ع ۾ وياج جي شرح 16 کان 17 سيڪڙو جڏهن ته بچتن جي شرح 5 سيڪڙو هئي. بچتن ۾ گهٽتائي سان سيڙپڪاري تي برا اثر پون ٿا.

13- سرمايي جي ڪارڪردگي تي برو اثر:

وياج سرمايي جي ڪارڪردگي تي منفي اثر وجهي ٿو. اهڙا ننڍا ڪم جن ۾ وياج جو بار سهن جي سگهه گهٽ هوندي آهي يا شروع ٿي نٿا ڪري سگهجن يا شروع ڪرڻ کان پوءِ نقصان کڻي ڇڏڻا پون ٿا. ان منفي اثر جو نتيجو آهي ته ڪيترن ئي قدرتي وسيلن جي ڳولها (Exploration) رکجي وڃي ٿي.

14- پيداوار جي حد:-

منافعي جي سطح کي وياج جي سطح جي مطابق اوچو رکڻ جي سبب منڊي جي زوال جو خطرو موجود رهندو آهي. ان خطري کي ٽارڻ جو

هڪ طريقو اهو به آهي ته شين جي پيداوار کي محدود ڪيو وڃي. ان مقصد جي لاءِ پيداوار کي ان سطح کان اڳتي وڌڻ نٿو ڏنو وڃي جنهن سان منافعي جي بلند ترين سطح ممڪن ٿي سگهي. آمريڪا ۾ هر سال اربين ڊالرز رڳو زرعي پيداوار گهٽائڻ تي خرچ ڪيا وڃن ٿا. ايتري وڏي رقم جيئن ته وڌيڪ نه هوندي آهي انڪري اها رقم وياج جي قرض تي حاصل ڪئي ويندي آهي. انساني محنت ۽ وسيلن جي ضايع ٿيڻ جي ان کان وڌيڪ عبرتناڪ مثال شايد ئي ڪجهه هجي.

15- سرمايي جي گهٽي مقدار ۾ فراهمي کي روڪڻ:
 سرماييدارائي نظام کي سڀ کان وڏو خطرو ان ڳالهه کان هوندو آهي ته سرمايو ايتريقدر گهٽو نه ٿي وڃي ته وياج ڏاڍو گهٽ يا ختم ٿي ٿي وڃي. ان مقصد جي لاءِ Bank Reserve جو طريقو اختيار ڪيو ويندو آهي. جيتريقدر Reserve وڌيڪ هوندو، سرمايي جي فراهمي ايتريقدر گهٽ هوندي. وڌيڪ اهو ته بيروزگاري ۽ قيمتن ۾ اضافي سان بچڻ تي منفي اثر ٿيندو جنهن سان سرمايي جي فراهمي هونئن ئي محدود ٿي ويندي آهي.

16- حڪومت جي آمدني کان وڌيڪ خرچ:-
 سرماييدار طبقو پنهنجن مفادن جي تحفظ لاءِ حڪومت کي احساس ڏياريندو آهي ته منڊي جي زوال (جيڪو وياج جو ئي استحصال آهي) ۾ اضافو حڪومت جي لاءِ خطرناڪ ثابت ٿي سگهي ٿو. ان ڪري ماڻهن کي روزگار مهيا ڪرڻ ۽ انهن جي خريد جي سگهه وڌائڻ لاءِ حڪومت کي پنهنجا خرچ آمدني کان وڌيڪ رکڻ گهرجن. دنيا جون اڪثر حڪومتون (پاڪستان سميت) سرماييدارن جي ان چار ۾ گرفتار آهن. اهڙي طرح بجيٽ ۾ خساري (Budget Deficit) جي پورائي جي لاءِ اهي سرماييدارن کان وڌيڪ وياج جا قرض وٺندا آهن جنهن جو بار پڻ عوام برداشت ڪندو آهي.

17- فردن، تعميري ادارن ۽ ملڪي آمدني جي اڪثر حصي تي سرمائيدارن جو قبضو:

حڪومتن کي پنهنجن چارن ۾ ڦاسائڻ کان پوءِ سرمائيدار طبقو انهن ئي حڪومتن کي پنهنجي استحڪام جو ذريعو بڻائيندو آهي. اهو طبقو نه رڳو فردن ۽ تعميري ادارن جي آمدني جي هڪ اڪثر حصي جو مالڪ بڻجي ويندو آهي پر ملڪي آمدني جي ان اڪثر حصي تي به قابض ٿي ويندو آهي جيڪو قرضن تي وياج جي شڪل ۾ حڪومتن کي ادا ڪرڻو پئي ٿو. اهڙي طرح هر سال ڪريبن روپيا قرض کنيو وڃي ٿو ۽ اربين روپيا وياج ادا ڪيو وڃي ٿو.

18- ظالماڻي ٽئڪسن جو بار:-

حڪومت وسيلن جي ڪمي کي پورو ڪرڻ لاءِ مختلف قسمن جا ٽئڪس لاڳو ڪندي آهي. وڏن وڏن سرمائيدارن کان ٽئڪس ۽ لٽيل دولت جي وصولي ته مشڪل هوندي آهي، ليڪن عام استعمال جي شين تي ٽئڪس لڳائي ۽ لازمي سهولتن (Utilities) جي قيمتن ۾ اضافو ڪري وسيلن جي حاصلات نسبتاً آسان هوندي آهي. انڪري ٽئڪس جو ظالماڻو بار عام ماڻهو تي وڌو وڃي ٿو.

19- دولت جي چرپر (Circulation of Wealth) تي منفي اثر:

ان ڳالهه تي عام اتفاق آهي ته معيشت جي بهتري لاءِ دولت جي گردش جو عمل جو بهتر هئڻ ۽ جاري رهڻ ضروري آهي. يعني مردو مال (Dead money) گهٽ ۾ گهٽ هئڻ کپي ۽ زنده مال (Active money) وڌيڪ کان وڌيڪ. مگر وياج جي استحصالِي اهڃاڻن سبب دولت ڪجهه هٿن تائين محدود ٿي ويندي آهي. سرمائيدار پنهنجي ذاتي مفادن کي سامهون رکي جڏهن چاهيندا آهن سرمايو مارڪيٽ مان ڪڍي ڇڏيندا آهن جنهن سان دولت جي گردش جو عمل متاثر ٿئي ٿو ۽ معاشي واڌ جي شرح (Economic Growth Rate) تي منفي اثر پون ٿا. پاڪستان ۾ معاشي

واڌ جي شرح 1980ع ۾ 6.5 سيڪڙو هئي. 1988ع ۾ عالمي مالياتي ادارن سان ٺاه ٿيو جنهن کان پوءِ 1990ع ۾ اها شرح 4.6 سيڪڙو ٿي وئي ۽ هاڻي مالياتي ادارن مان وڌيڪ سهڪار جي نتيجي ۾ اها شرح رڳو 3.3 سيڪڙو وڃي رهي آهي.

20- ملڪ ۽ قوم جي لاءِ فائديمند ڪمن جي پٺڀرائي نه ڪرڻ:

وياج جي معيشت ۾ اهڙن ڪمن جي لاءِ وسيلن جي فراهمي مشڪل ٿي ويندي آهي، جيڪي جيتوڻيڪ ملڪ ۽ قوم جي لاءِ ڪيترائي ضروري هوندا آهن، ليڪن غير پيداواري هجن يا جيڪي هلندڙ دؤر ۾ وياج جي شرح جو بار کڻي نه سگهن. مثلاً تعليم ۽ صحت جا شعبا. تازي بجيٽ (سال 2002-2003) ۾ تعليم جي لاءِ بجيٽ جو هڪ سيڪڙو، صحت جي لاءِ 0.3 سيڪڙو ۽ وياج جي قرضن جي ادائگي لاءِ 39 سيڪڙو حصو رکيو ويو.

21- اجتماعي ڀلائي تي خطرناڪ اثر:-

وياج جي معاشي نظام ۾ وياج ڪائينڊڙن جي هڪ گهٽ تعداد جي مفادن جي تحفظ جي ضمانت هوندي آهي. ماڻهن جي غالب آمدني تي ان جو قبضو هوندو ملڪ ۽ قوم جا اڪثر وسيلا انهن جي استعمال هيٺ هوندا آهن. مارڪيٽ ۾ سرمايي جي فراهمي رڳو انهن جي هٿن ۾ قيد هوندي آهي. قيمتن جي لاٽ ۽ چاڙهه انهن جي رحم ۽ ڪرم تي هوندي آهي. اهو سڀ ڪجهه هڪ عظيم اڪثريت کي خطرن ۾ وجهي، انهن جي محنت ۽ مشقت جي ثمر کي غضب ڪري ۽ انهن کي بنيادي سهوليتن کان به محروم ڪري حاصل ڪيو ويندو آهي. ائين هڪ عظيم اڪثريت جي بد حوالي ڪجهه ماڻهن جو خوشحالي جو ذريعو بڻجي ٿي. اقبال جي مطابق:

ظاهر ۾ تجارت هي، حقيقت ۾ جوا هي
سود ايڪ ڪا لاکون ڪي لئي مرگِ مفاجات

22- سماجي عدم استحڪام:-

وياج جي مٿي ڄاڻايل تباه ڪارين جي سبب غريب، غريب تر ۽ امير، امير تر ٿيندا ويندا آهن. مولانا مناظر احسن گيلاني جي چوڻ مطابق هڪ طرف دولت جو فخر هوندو آهي ۽ ٻي طرف فقر جي ڪمزوري. معاشي استحصال جي سبب هڪ عظيم اڪثريت غربت جي سطح کان به گهٽ زندگي گذارڻ تي مجبور هوندي آهي. ان غير منصفائي دولت جي ورهاست (Unequal distribution of wealth) جي سبب طبقاتي ورهاست (Class Distribution) پيدا ٿئي ٿي جيڪا شدت اختيار ڪري هڪ طبقاتي ڪشمڪش کي جنم ڏئي ٿي. وياج کائيندڙ سرمائيدارن ۽ عوام الناس جي مفادن ۾ تضاد هئڻ سبب انتشار جي ڪيفيت پيدا ٿيندي آهي جنهن سان ملڪ بد آمني جو شڪار ٿي ويندو آهي. چوريون، ڌاڙا، اغوا ۽ قتل غارتگري جا واقعا وڌندا رهندا آهن. انڪري گذريل مهينن ۾ ارجنٽائن ۾ بد آمني ۽ انتشار جي ڪيفيت ۽ آمريڪا، آسٽريليا، يورپ ۾ عالمي مالياتي ادارن جي خلاف زبردست ۽ تشدد سان پرڀور مظاهرا ان بدآمني جو کليل ثبوت آهن.

23- ڪميونزم جي مصيبت:-

وياج جي استحصال جي خلاف جڏهن محروم طبقا آواز اٿاريندا آهن ته وياج کائيندڙ انتهائي مسڪين صورت اختيار ڪري وٺندا آهن ۽ منافعو جيڪو وياج جي استحصال جو ظاهري اهڃاڻ آهي، مڙني معاشي براين جي پاڙ طور اڳتي پيش ڪندا آهن. نتيجي ۾ سرمائيداري جي خلاف رد عمل وياج جي خلاف اثرائتن اپائن جي بدران ڪميونزم جو رستو اختيار ڪري وٺندو آهي جنهن ۾ منفعي کي ختم ڪرڻ جي لاءِ هر قسم جي ذاتي ملڪيت ختم ڪئي ويندي آهي. زمين گهر، ۽ دوڪان وغيره سميت سڀ شيون قومي ملڪيت ۾ ورتيون وينديون آهن. مگر مزي جي ڳالهه اها آهي ته وياج کائيندڙن جي رقم نه قومي ملڪيت ۾ ورتي ويندي آهي ۽ نه وري ان تي وياج جي ادائينگي بند ٿيندي آهي. اهو دليل ڏنو ويندو آهي ته جيڪڏهن رقمون ضبط ڪنداسين ۽ وياج نه ڏينداسين ته بچتون نه ٿي سگهنديون. يعني قصور سرمائيدار ڪندو آهي ۽ سزا سڀني انسانن کي

ملندي آهي ۽ انهن کي هر قسم جي فڪري، سياسي ۽ شخصي آزادي کان محروم ڪري جبري هڪجهڙائي جي چنبي ۾ ڦاسايو ويندو آهي.

24- بين الاقوامي چڪتاڻ ۾ اضافو:-

ملڪ ۾ وياج جي سبب وڌندڙ بيروزگاري کي ختم ڪرڻ جي لاءِ مختلف شيون ٻاهر موڪلڻ ۾ اضافي ۾ ڪوششون ڪندا آهن. ان مقصد جي لاءِ سڪي جي قدر ۾ ڪمي (Devaluation) جو سهارو ورتو ويندو آهي ته جيئن عالمي منڊي ۾ شيون موڪلڻ جي قيمت ٻين ملڪن جي پيٽ ۾ گهٽ ڪري برآمدات ۾ اضافو ڪيو وڃي. مگر جيئن ته ٻيا ملڪ به ان عمل کي اختيار ڪرڻ جي ڪوشش ڪندا آهن جنهن سبب ڪو به ملڪ ان رخ ۾ ڪاميابي حاصل نه ڪري سگهندو آهي. ان جي نتيجي ۾ ڪڏهن ڪڏهن مختلف ملڪن جي وچ ۾ چڪتاڻ (Tension) پيدا ٿي وڃي ٿي جيڪا اڳتي هلي جنگ جهڙي شدت اختيار ڪري وٺندي آهي.

25- عبرتناڪ بي وسي:

سرمائيدار تي وياج جي نظام کان متاثر معاشيات جي ماهرن موجوده معاشي تباهين جو علاج ۽ حل پيش ڪرڻ کان قاصر آهن. وياج جي پيدا ڪيل تباهين جو خاتمو وياج ختم ڪرڻ کان سواءِ ممڪن نه آهي. مگر جيئن ته وياج کي ختم ڪرڻ انهن کي منظور نه آهي ان ڪري ڏک مٿان ڏک کائيندا رهندا آهن. بيروزگاري جي خاتمي لاءِ انهن جا تجويز ڪيل سڀ علاج مهانگائي وڌائڻ ۽ مهانگائي جا سڀ علاج بيروزگاري وڌائيندڙ آهن. ان ڪري موجوده دور جي معاشيات جي وڌڻ وڌڻ مسئلن جي آڏو معاشيات جي ماهرن جي بي وسي رحم جوڳي آهي ۽ عبرت ڏيندڙ پڻ.

26- سڀ کان وڌيڪ خسارو:-

شاه ولي الله دهلوي رحم جي مطابق دولت جي غير منصفاڻي ورهاست هڪ به طرفي تلوار وانگر انسانن جو استحصال ڪندي آهي. ان سان انسانن جي دنيا ۽ آخرت ٻئي تباه ٿي وينديون آهن. سرمائيدارن جو

طبقو حرام مال تي عيش ته ڪندو آهي ليڪن روحاني سڪون کان محروم ٿي ويندو آهي ۽ عيش ۾ الله جي ياد ۽ آخرت جي فڪر کان غافل رهندو آهي. حديث مبارڪ مطابق حرام ڪمائي سان پلجندڙ جسرو دوزخ ۾ وڃڻ جو حقدار آهي (مسند احمد). ٻي طرف غريب کي زندگي جي ضرورتن جي فڪر نه رڳو هر وقت تنگ ڪندي آهي پر آخرت جي تياري کان اڻ ڄاڻ رکندي آهي ۽ حالت ايستائين پهچندي آهي ته حديث ”إِنَّ الْفَقْرَ يَكَادُ يَكُونُ كُفْرًا“ (بيشڪ ويجهو آهي ته فقر ڪفر تائين پهچي وڃي) جي مطابق مايوسي انسان کي ڪفر ڏانهن وٺي ويندي آهي.

اعتراض ۽ جواب

پهريون اعتراض

سورة البقره ۾ وياح جي حرمت جي متعلق آيتون فقيرن ۽ مسڪينن جي لاءِ آهن ۽ نه ئي انهن صنعتڪارن ۽ واپارين جي لاءِ جيڪي وڏا قرض وٺندا آهن.

جواب:

سورة البقره آيت: 278 ۾ حڪم آهي ته ”وَدُّرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا“ ڇڏي ڏيو جيڪو ڪجهه وياح مان باقي بچيو آهي. ان حڪم ۾ اهڙي ڪا به پيٽ ڏنل ناهي ته ربا ڪنهن کان وٺڻ جائز آهي ۽ ڪنهن کان وٺڻ منع آهي. پر هر قسم جي ربا جي منع ڪئي وئي آهي. آيت 280 ۾ فرمايو ويو ته قرض ڪٽندڙ جو هٿ جيڪڏهن تنگ هجي ته هن کي مهلت ڏيو. ان مان اها مراد وٺڻ ته قرض ڪٽندڙ جو هٿ ان صورت ۾ تنگ ٿي سگهي ٿو ته فقير هجي درست نه آهي. اها صورت ڪنهن تاجر يا صنعتڪار لاءِ پڻ ٿي سگهي ٿي ته هن جو مال ڪاروبار ۾ لڳل هجي ۽ فوري طور قرض جي واپسي هن لاءِ ممڪن نه هجي. پر مهلت جو معاملو ته ان لاءِ آهي جنهن جون معاشي حالتون بهتر ٿيڻ جي اميد هجي. فقيرن ۽ مسڪينن لاءِ ته وڌيڪ اهو

مناسب آهي ته ” اَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَّكُمْ “ جي هدايت تي عمل ڪندي هن جو قرض معاف ٿي ڪري ڇڏجي .

رٻا جي منع بابت جيڪي آيتون سورة البقره ۾ نازل ٿيون انهن مان آيت: 280 ۾ فرمايو ويو ” لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ “ - نه توهان ظلم ڪريو ۽ نه توهان تي ظلم ڪيو وڃي . ان ڪري وياج جي منع ڪرڻ جو سبب اهو آهي ته ان جي ذريعي انساني نسل تي ظلم ٿيندو آهي . جيڪي صنعتڪار يا واپاري بئنڪ کان وڏا وڏا قرض وٺندا آهن، ڇا اهي وياج پنهنجي کيسي مان ادا ڪندا آهن؟ اهي صنعتي طور تيار ٿيل مال يا واپار جي مال جي قيمت ۾ وياج کي به شامل ڪندا آهن . ان ڪري اصلي بار ته خريدارن تي ايندو آهي جنهن ۾ امير ۽ غريب سڀ شامل هوندا آهن . ان کان پوءِ ڇا قرض وٺندڙ صنعتڪارن يا واپارين جو نفعو يقيني هوندو آهي ته اهي بئنڪ کي لازمي طور قرض سان گڏ اضافو به ادا ڪن . ظلم جي هڪ شڪل اها به آهي ته هڪ ڌر (يعني بئنڪ) جي نفعي جي ضمانت هجي ۽ ٻي جي نفعي جي ڪا ضمانت نه هجي .

بئنڪ رڳو واپار ۽ صنعتي قرضن تي وياج وصول نه ڪندا آهن پر ٻين قرضن تي به وياج وصول ڪندا آهن . مثال طور حڪومت جيڪو قرض بئنڪن کان وٺي ٿي ان مان وڏو حصو بچاءُ ۽ غير ترقياتي ڪمن لاءِ هوندو آهي . اهڙي طرح عام شهري به بئنڪن کان گهرن جي تعمير، سوارين جي حاصلات، گهريلو شين جي خريداري ۽ شادي جي رسمن وغيره جي لاءِ قرض وٺن ٿا .

ٻيو اعتراض

سورة آل عمران آيت 130 ۾ چيو ويو آهي ته ٻيڻو ڇوڻو رٻا نه وٺو . يعني مناسب رٻا وٺڻ جائز آهي .

جواب:-

سورة آل عمران جي هي آيت اُحد جي جنگ کان پوءِ 3 هجري ۾ نازل ٿي . ان آيت ۾ ڏنل حڪم عبوري دور لاءِ هو . وياج جي منع ڪرڻ جو قطعي حڪم 9 هجري ۾ سورة البقره جي آيتن 275 - 280 ۾ نازل ٿيو .

سورة آل عمران جي ان آيت ۾ عبوري دور لاءِ حڪم ڏنو ويو هو ته مرڪب وياج يعني وياج مٿان وياج وٺڻ چڙهي ڏيو. ڪنهن اهڙي حڪم جيڪو عبوري دور جي لاءِ هجي قانون يا دليل نٿو بڻائي سگهجي. مثال طور شراب جي حرمت جي حوالي سان ڪو سورة نساء جي آيت 43 کي دليل نٿو بڻائي سگهي. ”لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى“ (نماز جي ويجهو نه وڃو جڏهن اوهان نشي جي حالت ۾ هجو). ڪوائين نٿو چئي سگهي ته ان آيت جي حڪم تي عمل ڪندي رڳو نماز جي مسئلن ۾ شراب پيئڻ کان پرهيز ڪندس. وياج جي منع ڪرڻ جي حوالي سان قطعي حڪم سورة البقره جي آيت 278 ۾ آهي ته ”وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الزَّيْبِ“ جيڪو ڪجهه وياج مان رهجي ويو آهي اهو چڙهي ڏيو. قرض وٺندڙ اصلي رقم (Principal money) واپس وٺڻ جو حقدار آهي جيئن سورة بقره جي آيت 279 ۾ فرمايو ويو ”فَلَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ“ يعني توهان جي لاءِ رڳو اصلي رقم آهي. اصلي رقم کان وڌيڪ جيڪو به حاصل ڪيو وڃي اهو ظلم آهي جيئن هن آيت ۾ فرمايو ويو ”لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ“ نه توهان ظلم ڪريو ۽ نه توهان مٿان ظلم ڪيو وڃي. ان کان علاوه آيت ۾ ”وَذَرُوا زُجْرَهُمْ“ وياج نه وٺو. جا لفظ مرڪب وياج جي سڃاڻپ ۽ خباثت ظاهر ڪرڻ لاءِ آهن نه وري مناسب حد تائين وياج وٺڻ جي ڪارڻ جي لاءِ. سورة مائده آيت 44 ۾ الله تعاليٰ جو حڪم آهي ته ”مَنْهَجِينَ آيَتِن جِي بَدَلِي ۾ ثوري قيمت نه وٺو“. ان جو مطلب اهو آهي ته الله تعاليٰ جي آيتن جي بدلي ۾ چاهي ڪيتري ئي دنيا ڪمائي وڃي ان جي ڪا حيثيت نه آهي. ان آيت جو اهو مفهوم نه آهي ته الله جي آيتن جي بدلي ۾ گهٽ قيمت وٺڻ حرام ۽ وڌيڪ قيمت وٺڻ جائز آهي.

سورة آل عمران آيت 130 کي دليل بڻائي جيڪڏهن ڪو مفرد وياج کي جائز سمجهڻ لڳي ته وياج مان حاصل ٿيندڙ رقم کي ٻيهر قرض طور ڏيڻ سان مرڪب وياج جي صورتحال پيدا ٿي ويندي.

ٽيون اعتراض

بئنڪن جو ڪم ربا نه پر واپار جي مفهوم ۾ اچي ٿو جنهن کي الله تعاليٰ حلال قرار ڏنو آهي.

جواب:

بئنڪون واپار نٿيون ڪن ۽ رڳو قرض ڏين ٿيون. واپار ۾ سرمايي ۽ شين جي مٽا سٽا ٿيندي آهي. نفعي جي حاصلات لاءِ ذهني ۽ جسماني محنت ڪرڻي پئي ٿي ۽ ڪنهن وقت به نقصان جو خطرو (Risk) هوندو آهي. بئنڪ جيڪو قرض ڏئي ٿو انهن ۾ اهي معاملن نٿا ملن. ڏنل قرض تي بئنڪ لازمي طور اضافو جو طلبگار هوندو آهي ۽ اهو ئي ربا آهي.

معارف القرآن ۾ مفتي محمد شفيع صاحب رحمہ الجامع الصغير ۾ ربا جي وصف ٻڌائيندي نبي صه جي چوڻي لکي آهي:

”كُلُّ قَرْضٍ جَرٌّ مَنْفَعَةٌ فَهُوَ رِبَا“

قرض تي ورتل اضافو ربا آهي.

انڪري بئنڪن جو ڪم واپار نه پر ربا جي دائري ۾ اچي ٿو. ان حقيقت کي اهو شخص به ڄاڻي ٿو جيڪو بئنڪنگ جي ڏيتي ليتي بابت سطحي ڄاڻ رکي ٿو. جيڪي ماڻهو ڄاڻي وائي بئنڪ جي ربا کي واپار قرار ڏئي رهيا آهن انهن جو ذڪر سورة بقره آيت: 275 ۾ ان طرح آيو آهي ”قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا“ (انهن چيو ته واپار به ربا وانگر آهي) جواب ۾ الله تعاليٰ فرمايو ”وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا“ (الله واپار کي حلال ۽ وياج کي حرام قرار ڏنو آهي). اڳين آيت ۾ ان طرح جي ڳالهه ڪندڙن کي ڪافر چيو ويو آهي. ان ڪري مولانا اشرف علي ٽانوي رحمہ چواڻي اهڙي طرح جو چوڻ ڪفر جي دلالت ڪري ٿو.

چوٿون اعتراض:

واپاري / صنعتي قرضن تي وياج ربا جي دائري ۾ نٿو اچي.

جواب:

واپار لاءِ قرض هجي يا صنعت يا ذاتي ضرورتن جي لاءِ جيڪڏهن ان معاملي ۾ قرض ڪٺندڙ کان اضافو وصول ڪيو وڃي ٿو ته اهو ربا آهي ۽ قرض ڪٺندڙ تي ظلم آهي. واپار ۽ صنعتي قرضن ۾ ٻن رخن کان ظلم جو انديشو هوندو آهي:

1- جيڪو صنعتڪار يا واپاري بئنڪ کان وياج وارو قرض وٺي ٿو اهو صنعتي طور تي تيار ٿيل مال يا واپار جي مال جي قيمت ۾ وياج کي به شامل ڪن ٿا. ان ۾ جيڪا مهانگائي ٿئي ٿي ان جو بار عام ماڻهن تي پئي ٿو.

2- صنعتي يا واپار لاءِ قرض ڪٺندڙ کي ڪڏهن ڪڏهن نقصان ٿيندو آهي ليڪن هن کي بئنڪ کي قرض سان گڏ لازمي اضافو پوءِ به ادا ڪرڻو پئي ٿو جيڪو ظلم آهي.

پنجون اعتراض:

1- به فرمائڻ ٿو ته مون کي قرض ڏيو، مان توهان کي وڌائي چاڙهي واپس ڪندس.

جواب:

الله کي ڏنو ويندڙ قرض ۽ ٻانهن کي ڏنو ويندڙ قرض ۾ اهو فرق آهي ته ٻانهو محتاج ۽ ضرورتمند هوندو آهي، جڏهن ته الله هر قسم جي گنج ۽ ضرورت کان پاڪ آهي. الله پنهنجي لاءِ قرض جي اصطلاح اهڙي ٻانهن جي همٿ وڌائڻ لاءِ استعمال ڪئي آهي. جيڪي الله جي رضا لاءِ ه.

جي راه ۾ اتفاق ڪن ٿا. اصل ۾ الله وياج خوري کي ختم ڪرڻ لاءِ ٻانهن کي حڪم ڏئي ٿو ته واڌو سرمايو وياج تي قرض ڏيڻ کان الله جي راه ۾ خرچ ڪريو. جيڪو ائين ڪندو اهو انساني نسل لاءِ رحمت ڪندو. انڪري الله ان خرچ کي پنهنجي ذمي قرار ڏئي ڄڻ ته يقين ڏياري ٿو ته هو قيامت جي ڏينهن ان کي وڌائي ڇاڙهي واپس ڪندو. الله جي ان واعدي سان ڪنهن به انسان تي ظلم نه ٿيندو جڏهن ته دنيا ۾ جيڪي ماڻهو وياج وٺن ٿا اهو حقيقت ۾ انساني نسل تي ظلم ڪري رهيا هوندا آهن.

ڇهون اعتراض:

رٻا جي فيصلي کي حڪومتي مشينري جي ذريعي نافذ ڪرڻ نبي صه جي سنت جي خلاف آهي.

جواب:

مفتي محمد شفيع صاحب رحم معارف القرآن ۾ لکيو آهي ته نبي ڪريم صه آخري حج جي خطبي ۾ وياج جي حرمت جي قانون کي رائج ڪندي فرمايو اهو قانون پوري انسانيت جي تعمير ۽ سڌاري ۽ اصلاح ۽ پلائي جي لاءِ آهي. انڪري اهو مسلمانن سان گڏ غير مسلمانن تي پڻ لاڳو ٿئي ٿو. پاڻ سڳورن صه فوري طور پنهنجي ڇاچي حضرت عباس رضه جي وياج کي ختم ڪرڻ جو اعلان فرمايو. ان ڪري اهو چوڻ درست نه آهي ته وياج کان منع ڪرڻ لاءِ رياستي مشينري جو استعمال سنت جي خلاف آهي. مولانا سيد ابو الاعليٰ مودودي صاحب رحم تفهيم القرآن ۾ بيان فرمايو آهي ته سورة البقره جي آيت 279 جي نازل ٿيڻ کان پوءِ اسلامي حڪومت جي دائري ۾ وياج جو ڪاروبار هڪ فوجداري ڏوهه بڻجي ويو. جيڪي عرب جا قبيلو وياج کائيندا هئا، انهن کي نبي صه آگاه ڪيو ته جيڪڏهن هاڻي هو ان ڏيتي لپتي کان باز نه آيا ته انهن جي خلاف جنگ ڪئي ويندي. نجران جي عيسائين کي جڏهن اسلامي حڪومت هيٺ اندروني خود مختياري ڏني وئي ته ٺاه ۾ ڄاڻايو ويو ته جيڪڏهن اوهان وياج تي ڪاروبار ڪندا ته ٺاه منسوخ ٿي ويندو ۽ اسان ۽ توهان جي وچ ۾ جنگ. ي حالت قائم ٿي ويندي. پاڻ سڳورن صه جڏهن طائف جي رهواسين

سان امن جو ٺاهه ڪيو ته ان ۾ وياج جي ڏيتي لپي جي خاتمي جو شرط لڳايو. حضرت عبدالله بن عباس رضه جي چوڻي آهي ته جيڪو شخص اسلامي ملڪ ۾ وياج ڇڏڻ تي تيار نه هجي ته وقت جي خليفي جي ذميواري آهي ته هو هن کان توبه ڪرائي ۽ باز نه اچڻ جي صورت ۾ هن کي ماري ڇڏي (ابن ڪثير).

ستون اعتراض:

نبي صه جي زماني ۽ اسان جي زماني جي وياج ۾ فرق آهي. ان زماني ۾ واپاري وياج نه هو.

جواب:

اسلام جڏهن ڪنهن شيءِ کي حرام قرار ڏئي ٿو ته ان جي مڙني شڪلين کي حرام قرار ڏئي ٿو جيڪي مستقبل ۾ پيش اچي سگهن ٿيون. انڪري ڇا شراب جي نون قسمن، جوا جا نوان طريقا، فحاشي جي نين شڪلين ۽ سؤرن جي نين قسمن کي رڳو ان بنياد تي جائز قرار ڏئي سگهجي ٿو ته نبي صه جي زماني ۾ اهي موجود نه هئا. طائف جي علائقي ۾ اهو ڪاروبار وڏي پئماني تي ٿيندو هو. نبي ڪريم صه جي نبوت جي ظاهر ٿيڻ کان پهريائين حضرت عباس بن عبدالمطلب، حضرت خالد بن وليد ۽ حضرت عثمان رضي الله عنهم وياج تي ڪاروبار قرض ڏيندا هئا.

اٺون اعتراض:

ٻاڻ ۾ رضامندي جي بنياد تي وياج جي ڏيتي لپي منع نه آهي.

جواب:

قرضدار يا قرض ڏيندڙ چاهي ڪهڙي معاملي تي (چاهي ان ۾ هڪ ڌر کي نفعي جي ضمانت هجي ۽ ٻين جي لاءِ اهڙي ڪا ضمانت نه هجي) جيڪڏهن پاڻ ۾ رضامندي ٿي وڃن ته به اها رضامندي وياج جي ڏيتي لپي کي جائز قرار نٿو ڏئي سگهجي. پاڻ ۾ رضامندي اسلام ۾ ڪنهن شيءِ

جي حلال ۽ حرام هئڻ جو معيار نه آهي. ڇا هن فردن جو پاڻ ۾ راضي ٿيڻ تي هر جنس پرستي يا زنا کي جائز قرار ڏئي سگهجي ٿو؟

نائون اعتراض:

قرض جي ادائينگي ۾ وڌيڪ مهلت جي عيوض حاصل ٿيندڙ اضافو ربا آهي.

جواب:

اها ربا جي پاڻ گهڙيل وصف آهي ته ”قرض جي ادائينگي ۾ وڌيڪ مهلت جي عيوض حاصل ٿيندڙ اضافو ربا سڏائي ٿو.“ قرض تي حاصل ٿيندڙ ڪو به اضافو ربا آهي ۽ ان جو مهلت سان ڪو تعلق نه آهي. سورة البقره آيت 279 ۾ فرمايو ويو **وَإِنْ تَبْتَدُّوا فَأْتُوا أَهْلَ الْبَيْتِ** يعني جيڪڏهن توهان وياج کان توبه ڪريو ته توهان جي رڳو اصل رقم آهي. ان کان اڳ نبي ڪريم صه جو ارشاد نقل ڪيو ويو آهي ته:

(قرض تي حاصل ڪيل اضافو ربا آهي).

ان حديث مبارڪ صه جي روشني ۾ فقيهن ربا جي هيٺين وصف بيان ڪئي آهي:

”هُوَ الْقَرْضُ الْمَشْرُوطُ فِيهِ الْإِجْلُ“

وَزِيَادَةُ مَالٍ عَلَى الْمُسْتَقْرِضِ“

اهڙو قرض جيڪو ڪنهن مدت جي لاءِ ان شرط تي ڏنو وڃي ته مقروض ان کي اصل مال ۾ اضافو ڪري ادا ڪندو (امام حصاص في احڪام القرآن)

ڏهون اعتراض:

ربا جي باري ۾ شرعي عدالت جو فيصلو عمل جوڳو نه آهي ۽ اهو ملڪ ۾ انارڪي پيدا ڪندو.

جواب:

اها ڳالهه واضح ٿي چڪي آهي ته وفاقي شرعي عدالت جو ربا جي حوالي سان فيصلو قرآن ۽ حديث جي روشني ۾ شريعت جي مطابق آهي. اهو چوڻ ته شريعت جي مطابق فيصلو نافذ ڪرڻ عمل جوڳو نه آهي، شريعت تي عدم اعتماد ۽ ڪفر وارو ڪلمو آهي. سورة آل عمران آيت: 130 ۾ وياج جي حرمت بيان ڪرڻ کان پوءِ اڳين آيت ۾ وياج جي حرمت جو حڪم نه مڃيندڙن کي ڪافر چيو ويو آهي. اهو ئي سبب آهي ته قرآن جو مشهور مفسر امام قرطبي رح جو قول آهي. ”وياج کي حلال سمجهندڙ مرتد ۽ رڳو وٺڻ وارو اسلامي حڪومت جا باغي آهن.“ انڪري وياج جي خاتمي جي متعلق قرآن ۽ حديث جي حڪمن کي ناقابل عمل چوڻ نه رڳو ڪفر آهي پر انسانن جي طرفان الله ۽ ان جي رسول سان جنگ جاري رکڻ جو اعلان آهي.

وياج جي خاتمي سان ملڪ ۾ اٽارڪي پيدا نه ٿيندي پر الله جي حڪمن جي نافذ ٿيڻ سان زمين ۽ آسمان مان الله جون رحمتون ۽ برڪتون ظاهر ٿينديون (المائدہ آيت 66) پاڪستان ۾ مسلمانن جي اڪثريت جي بي عملي جو ڪارڻ دين جي حڪمن کان بغاوت نه پر لاعلمي ۽ غفلت آهي. جيڪڏهن تسلسل سان ميڊيا جا سڀ ذريعا وياج جي حرمت، دنيا ۾ وياج سبب ظاهر ٿيڻ واريون خباثتون ۽ آخرت ۾ ان گناه جي بري سزا کان آگاه ڪندو رهجي ته لازمي طور ماڻهن جي ديني غيرت بيدار ٿيندي ۽ اهي گناه کان بچڻ جو مضبوط عزم ڪندا.

وياج جي خاتمي سان ملڪ ۾ اٽارڪي پيدا نه ٿيندي پر مختلف قسمن جا مسئلا حل ٿيندا. مثال طور وفاقي بجيٽ 2002 - 2003 سال ۾ ملڪ اندر وياج جي ادائينگي لاءِ 191.8 ارب روپيا مخصوص ڪيا ويا جيڪي ڪل بجيٽ جو 25.8 سيڪڙو آهي. جيڪڏهن وياج جي ڏيتي لپتي کي ختم ڪيو وڃي اسان ڪيتري وڏي قرض جي بار کان آزاد ٿي وينداسين ۽ بجيٽ جو 162 ارب روپين جو خسارو ختم ٿي ويندو پر اضافي رقم به موجود هوندي.

يارهون اعتراض:

عالم متبادل جي طور تي وياج کان پاڪ معيشت جو نظام قائم ڪري ڏيکارين.

جواب:

وياج کان پاڪ معيشت جي نظام قائم ڪرڻ لاءِ گذريل سالن ۾ پاڪستان جي حڪومت جي نگراني هيٺ ڪيتريون ئي ڪميٽيون قائم ڪيون ويون جن جي تيار ڪيل رپورٽون حڪومت وٽ موجود آهن. انهن ڪميٽين ۾ عالم ۽ معيشت جا ماهر شامل هئا. انڪري نظري سطح تي عالمن ۽ ماهرن وياج کان پاڪ معيشت جي نظام قائم ڪرڻ لاءِ حڪومت کي رهنمائي مهيا ڪري ڇڏي آهي.

جيسٽائين وياج کان پاڪ معيشت جي نظام کي عملي طور نافذ ڪرڻ جو تعلق آهي ته اهو ڪم حڪومت جي نگراني هيٺ قائم ڪري سگهجي ٿو. ان جا هيٺيان ڪارڻ آهن.

(i) جيڪڏهن سرڪاري سرپرستي ۾ وياج جو نظام جاري رهي ۽ غير سرڪاري طور تي وياج کان پاڪ معيشت جي نظام کي هلائڻ جي ڪوشش ڪئي وڃي ته اهو تجربو ناڪام ٿي ويندو. وياج کان پاڪ معيشت ۾ نفعي سان گڏ نقصان جو انديشو به هوندو آهي. ان ڪري عوام جي اڪثريت جي سرمايي جو رخ وياج جي معيشت طرح هوندو ۽ غير سرڪاري طور تي قائم ٿيندڙ وياج کان پاڪ نظام ناڪام ٿي ويندو.

(ii) عوام جي اڪثريت سرڪاري نگراني ۾ قائم نظام تي پنهنجي سرمايي جي حفاظت جي لحاظ کان وڌيڪ اعتماد ڪندي آهي. غير سرڪاري مالياتي ڪمپنين ماضي ۾ عوام جي اعتماد کي شديد ڌڪ ڏنو آهي. ان ڪري هاڻي غير سرڪاري طور تي ڪنهن مالياتي نظام کي هلائڻ تقريباً نا ممڪن آهي.

(iii) حڪومت جي ئي اختيار ۾ اهي سڀ وسيلا ۽ ذريعا آهن جن جي ذريعي خيانت ۽ ڌوڪي جي ڪوششن کي روڪي سگهجي ٿو ۽ انهن ڏوهن جو ارتڪاب ڪرڻ وارن کي قانون جي گرفت ۾ آڻي سزا ڏئي سگهجي ٿي.

(iv) قرآن ۽ سنت جي لحاظ کان وياج جي روڪڻ ۾ هر مسلمان تي فرض آهي. ان ڪري حڪومت ان جي ذميواري رڳو عالمن تي نٿي وجهي سگهي. پاڪستان جي آئين جي آرٽيڪل 37 پاڪستان جي حڪومت کي پابند ڪري ٿي ته اها جلد ۾ جلد ملڪ جي معيشت کي وياج کان پاڪ ڪري. جڏهن ملڪ ۾ ٻيا سڀ اجتماعي نظام حڪومت جي نگراني ۾ هلي رهيا آهن ته اسلامي جمهوري پاڪستان جي حڪومت جي ذميواري آهي ته اها ملڪ ۾ وياج کان پاڪ معيشت جو نظام قائم ڪري.

ٻارھون اعتراض:

جيستائين سماج اسلامي نه ٿيندو، معيشت مان وياج جو خاتمو ممڪن نه آهي.

جواب:

اهو چوڻ درست آهي ته شريعت جي حڪمن تي عمل، چاهي ان جو تعلق زندگي جي ڪنهن به شعبي سان هجي، تقويٰ کان سواءِ ممڪن نه آهي. ان ڪري قرآن ڪريم ۾ جڏهن به شرعي حڪمن جو بيان ٿئي ٿو ته گڏ تقويٰ جي نصيحت ڪئي وڃي ٿي. پر سماج کي اسلامي بنائڻ ۽ فردن ۾ تقويٰ پيدا ڪرڻ جي پهرين ذميواري حڪومت جي آهي. سورة حج آيت 41 ۾ الله تعاليٰ جو حڪم آهي:

”جيڪڏهن اسان انهن (ايمان وارن) کي زمين ۾ حڪومت عطا ڪريون ته اهي نماز قائم ڪندا، زڪوات ادا ڪندا، نيڪ ڪمن جو حڪم ڏيندا ۽ ٻرن ڪمن کان روڪيندا.“

جڏهن حڪومت ئي ميڊيا جي ذريعي بي حياتي ۽ حرام خوري جي طرف ڪشش ڪندڙ نين نين اسڪيمن جي مشهوري ڪري رهي هجي ته فردن ۾ تقويٰ ڪيئن پيدا ٿيندي. اسان جي ملڪ جي اڪثريت دين جي دشمن ۽ باغي نه آهي پر ان جي بي عملي اڻ ڄاڻائي جو نتيجو آهي. جيڪڏهن ميڊيا جا سڀ ذريعا ماڻهن کي قرآن ۽ سنت جي روشني ۾ شرعي حڪمن، انهن تي عمل جي اهميت ۽ انهن جي پيچڪڙي جي نقصانن کان آگاه ڪيو وڃي ته لازمي طور سماج ۾ خدا جو خوف ۽ دينداري پيدا ٿيندي ۽ معيشت سوڌو هر شعبي ۾ شريعت جي راهه همواري ٿيندي.

تيرهون اعتراض:

وياج اصل ۾ Inflation جي سبب روپي جي قدر (Value) ۾ ڪمي جي پورائي جو ذريعو آهي.

جواب:

اصل ۾ Inflation جو بنيادي سبب وياج ئي آهي. جيئن گذريل ستن ۾ ذڪر ڪيو ويو ته وياج جي سبب قيمتن ۾ اضافو ۽ ماڻهن جي خريد جي سگهه ۾ گهٽتائي اچي ٿي. پوءِ اهو وياج ئي آهي جيڪو سيڙپڪاري جي همت گهٽتائي ڪري شين جي پيداوار (Production) ۾ گهٽتائي ڪري ٿو ۽ شين جي قيمتن ۾ اضافو ٿيندو آهي. انڪري وياج جي خاتمي کانسواءِ (Inflation) جو مسئلو حل ٿي نٿو سگهي.

ڪجهه ماهرن جي راءِ هئي ته عام اضافي (General Indexation) جي ذريعي Inflation جو خاتمو ڪري سگهجي ٿو. ليڪن اها ڳالهه به دلچسپي کان خالي نه هوندي ته جن ملڪن ۾ Inflation جو علاج عام اضافي ۾ ڳولهيو ويو انهن کي ڪاميابي ته نه ملي مگر Inflation ۾ وڌيڪ اضافو ٿي ويو.

اها ڳالهه غور لائق آهي ته Inflation رڳو قرض ڪڍندڙ کي متاثر نٿو ڪري پر سماج جي ٻين فردن کي به متاثر ڪري ٿو. سماجي عدل جي تقاضا آهي ته سڀني متاثر ٿيندڙن کي تحفظ ڏنو وڃي. ليڪن اعتراض ڪندڙ رڳو وياج کائيندڙ سرمائيدارن جي مفادن جو ڏيئورو ڪن ٿا. اها

سوچڻ جي ڳالهه آهي ته ڇا Inflation مقروض جي ڪنهن عمل سبب پيدا ٿئي ٿو ته وياج وٺي ان کي ٽي سزا ڏني وڃي؟

روپئي جي قدر ۾ ڪمي جو سهارو وٺي جيڪي ماڻهو وياج کائڻ جو سبب مهيا ڪن ٿا ڇا اهي ان ڳالهه تي راضي ٿيندا ته قرضدار کان گهٽ رقم وصول ڪن؟ وياج کانسواءِ قرض ڏيڻ اسان جي دين ۾ هڪ نيڪي آهي ۽ جيڪڏهن روپئي جي قدر ۾ ڪمي جي سبب قرض ڪٽندڙ کي نقصان ٿئي ٿو ته آخرت ۾ ان جو اجر ملندو. پر جيڪڏهن قرض ڪٽندڙ روپئي جي قدر ۾ ڪمي جي نقصان کان بچڻ چاهيندو هجي ته ان جو حل اهو آهي ته قرض روپئي جي بدران ڪنهن جنس مثال طور سون يا چاندي جي صورت ۾ ڏنو وڃي.

انجمن خدام القرآن سنڌ ڪراچي
 جي قائم ڪرڻ جو مقصد
 ڪامل ايمان — ۽ — يقين جي سرچشمي
 قرآن حڪيم
 جي علم ۽ حڪمت جي
 وڌي پيماني — ۽ — اعليٰ علمي سطح
 تي مشهوري ۽ اشاعت آهي
 ته جيئن مسلم امت جي فھر وارن عناصرن ۾
 ايمان جي تجديد جي هڪ عمومي تحريڪ پيدا ٿي وڃي
 ۽ اهڙي طرح
 اسلامي جي بيهرجياپي — ۽ — حق جي دين جي
 غالب اچڻ
 جي ٻئي دور جي راهه هموار ٿي سگهي

وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ